

УДК 349.6:504.74

*Л.В. Лейба, канд.юрид.наук
Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого*

ТВАРИННИЙ СВІТ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Екологічна політика України, спрямована на досягнення свого сталого розвитку, ґрунтується на засадах збереження безпечного для існування живої й неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням довкілля, забезпечення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорони й раціонального використання й відтворення природних ресурсів.

Тваринний світ є одним з основних органічних компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення й виховання людей, одержання промислової й лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. У науковій юридичній літературі підкреслюється суттєва роль, яку відіграє тваринний світ у забезпеченні функціонування екосистем, зокрема, з підтримки кругообігу й очистки природних вод, збереження ґрунтів і стабільності клімату [8, с.1].

Проблеми, що стосуються правового режиму й порядку використання тваринного світу, проблем реалізації права власності на його об'єкти, в більшій чи меншій мірі вже порушувалися такими науковцями, як А.П. Гетьман, П.В. Тихий, Ю.С. Шемшученко, В.С. Шахов, В.В. Шеховцов та ін. Однак питання правової охорони тваринного світу, його юридичного змісту залишаються недостатньо дослідженими.

Метою даної статті є з'ясування сутності і юридичної природи тваринного світу як об'єкта правової охорони.

У наукових правових джерелах категорія «правова охорона природи» визначається як міра належної й можливої поведінки людей у ставленні до природи, а також як наслідки, які настають при недотриманні встановлених правил [11, с.277]. Зазвичай правова охорона природи здійснюється у формі раціонального використання природних ресурсів та охорони окремих природних об'єктів.

Тваринний світ, будучи складовим компонентом навколишнього природного середови-

ща, в той же час є самостійним об'єктом правової охорони природи, а його охорона забезпечується розробкою й застосуванням правових норм, спрямованих на збереження цілісності, різноманітності тваринних спільнот, їх раціональне використання й відтворення [11, с. 302].

Основним законодавчим актом, що регулює відносини в галузі охорони, використання й відтворення об'єктів тваринного світу, збереження й поліпшення середовища існування диких тварин, забезпечення умов збереження всього видового й популяційного різноманіття тварин, є Закон України від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ» [10; 2002. – № 2. – Ст. 47]. Певні правові приписи щодо забезпечення охорони тваринного світу закладені в Конституції, [5; 1996. – № 138.] й законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2; 1991. – № 41. – Ст. 546]; «Про мисливське господарство та полювання» [10; 2000. – № 12. – Ст. 442] та інших нормативно-правових актах. Однак звертає на себе увагу обставина, що ні спеціальний закон, ні інше законодавство України не містять нормативного визначення самої категорії «тваринний світ». Цілком очевидно, що необхідно розрізнати ці поняття в юридичному й біологічному

розумінні, оскільки вони не є тотожними. Для нас важливо розкрити сутність тваринного світу в першому значенні. Також доцільно з'ясувати співвідношення таких категорій, як «тварини», «тваринний світ», «дикі тварини», тому що це дасть змогу окреслити місце правових норм у системі права й законодавства, спрямованих на забезпечення правової охорони одного з важливих об'єктів довкілля.

Так, ст. 3 Закону України «Про тваринний світ», не наводячи дефініції поняття тваринного світу, називає його об'єкти, які підлягають правовій охороні: (1) дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) й безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) в усьому їх видовому й популяційному різноманітті й на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; (2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо); (3) продукти їх життєдіяльності (мед, віск та ін.). Крім того Закон указує на те, що правовій охороні підлягають також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати й інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тва-

рин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування і шляхами міграції.

Указані об'єкти тваринного світу дозволяють виділити окремі ознаки, що характеризують його як об'єкт природи, права охорона якого передбачена саме цим Законом.

По-перше, для тваринного світу характерна його належність до дикої фауни. Очевидно, у зв'язку із цим зазначений Закон до об'єктів тваринного світу не відносить свійських, сільсько-господарських тварин, виникнення яких зумовлено процесом еволюційного розвитку природного світу. Ось чому можна вести мову, що тваринному світу властива невідтворюваність, бо для цього необхідне створення певних умов, пов'язаних з його охороною, а також середовища їх перебування. Нерегульоване знищення тварин може призвести до їх різкого зменшення, а то й до повного зникнення. Тому діяльність людини має бути спрямована на охорону й відтворення тваринного світу, що сприятиме збільшенню чисельності його об'єктів.

По-друге, дикі тварини повинні знаходитись у стані природної волі, бути складовим елементом навколишнього природного середовища з урахуванням при цьому тих, які утримуються в неволі або напіввільних

умовах при штучно створеному середовищі перебування для збереження ресурсу й генетичного фонду об'єктів тваринного світу (природні заповідники, парки національні і природні, дендрологічні й ботанічні), а також з науковою й виховною метою. Ідеться про екологічний взаємозв'язок тваринного світу з навколишнім природним середовищем і його екологічну функцію. У науковій юридичній літературі підкреслюється, що остання полягає в тому, що тваринний світ є необхідним компонентом у процесі кругообігу речовин та енергії в природі, невід'ємною ланкою в ланцюзі екологічних систем. Його активний вплив відзначається на функціонуванні природних систем, структурі й природній родючості ґрунтів, формуванні рослинного покриву, біологічних властивостях води та якості довілля в цілому [7, с. 112].

По-третьє, об'єкти тваринного світу, будучи природним ресурсом, виконують також і економічну функцію, що виявляється в тому, що дикі тварини служать джерелом для одержання промислової, лікарської й технічної сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей, необхідних для задоволення потреб людини. Це заготівля м'яса, пушно-хутряної та шкіряної сировини, а

також сировини для медичної промисловості. Окремі види тварин можуть використовуватися в наукових, культурно-оздоровчих, естетичних, виховних і лікувальних цілях.

По-четверте, об'єктом тваринного світу, який підлягає правовій охороні, є лише індивідуалізований, самостійний матеріальний об'єкт [4, с. 237].

По-п'яте, тваринний світ характеризується територіальними межами перебування. Іншими словами, правовій охороні відповідно до розглядуваного Закону підлягають лише дикі тварини, що перебувають у межах території України або належать до природних багатств її континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони.

На відміну від українського законодавства, в ст. 1 Закону РФ «О животом мире» [9] поняття «тваринний світ» трактується як сукупність живих організмів всіх видів диких тварин, які постійно чи тимчасово знаходяться на території РФ і перебувають у стані природної волі; вони належать до природних ресурсів континентального шельфу й виключної економічної зони РФ. Об'єктами тваринного світу Закон називає організми тваринного походження (диких тварин) або їх популяцію. Як бачимо, вказані ознаки об'єктів тваринного світу за українським законодавством

відбиваються й у визначенні тваринного світу в зазначеному Законі РФ. Наведене тлумачення тваринного світу отримало неоднозначні оцінки науковців. Так, М.М. Веденін вважає недоцільним його територіальне обмеження. Крім того, він звернув увагу на те, що його дефініція за російським законодавством не охоплює всіх тварин, а викремлює лише тих, які знаходяться у стані природної волі [1, с. 43]. Разом із тим вважаємо, що в даному випадку територіальний аспект не відіграє ролі звуження самого поняття «тваринний світ», а лише окреслює просторові й територіальні межі дії Закону РФ. Що стосується включення до об'єктів тваринного світу тільки диких тварин, то, як уже зазначалося в літературі з екології, законодавець виходив з доцільності й першорядності захисту відповідних видів тваринного світу від зазіхання людини [8, с. 13].

Дійсно, в біологічному розумінні конструкції «тваринний світ» – це всі організми тваринного походження, а не тільки дика фауна. Але ж саме дикі тварини є найбільш уразливими щодо впливу на них результатів діяльності людини, а тому їх охорона є пріоритетною. Крім того, характерною ознакою об'єкта тваринного світу є те, що він є невід'ємною функціональною

частиною єдиного природного механізму, де виконує свою біологічну роль і перебуває у природній залежності в першу чергу від природи, а не від людини [3, с. 33]. Отже, за Законом України «Про тваринний світ» свійські тварини не належать до тваринного світу. Вони розглядаються як майно чи основні засоби виробництва, використання і збереження яких регулюється окремим законодавством, зокрема, Цивільним кодексом України, Законами України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» [2; 1992. – № 20. – Ст.272], «Про племінну справу у тваринництві» [2; 1994. – № 2. – Ст.7] та ін. Це пов'язано з тим, що такі тварини втратили стан природної волі, а тому не належать до тварин, коло яких охоплюється юридичним поняттям «тваринний світ».

Останнім часом в наукових правових джерелах нерідко висловлюються думки щодо необхідності доповнити правовими нормами Закон України «Про тваринний світ», які були б спрямовані на регламентування відносин, пов'язаних з правовою охороною свійських тварин як носіїв генофонду [8, с. 13]. Ця точка зору в сьогоднішніх умовах заслуговує на увагу й потребує детального вивчення. Як вбачається, варто погодитися з тим, що уточнення поняття «тварин-

ний світ» і включення до нього видів тварин, які не перебувають у стані природної волі, зовсім не означає, що правове регулювання охорони диких тварин повинно бути виключено із цього процесу. Регламентація відносин, що виникають у сфері забезпечення правової охорони тих чи інших різновидів тваринного світу (рибних ресурсів, мисливських, промислових тварин та ін.) може здійснюватися нормами як загального основного закону про тваринний світ, так і спеціального законодавства [6, с. 4].

Разом із тим згідно із сучасним законодавством ознаки об'єктів тваринного світу дають змогу дійти висновку, що категорії «тваринний світ» і «дикі тварини» певною мірою ототожнюються. Тривалий час в українському законодавстві не було розкрито й поняття «дикі тварини». Тільки Закон України 2006 р. «Про захист тварин від жорстокого поводження», яким були встановлені вимоги охорони й захисту в тому числі й диких тварин, останніми визнає тих із них, природним середовищем існування яких є дика природа, в тому числі й тих, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах [10; 2006. – № 11. – Ст. 692]. У цьому ж таки Законі наводиться також термін «тварини», під яким маються на увазі біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські,

домашні, дикі (в тому числі домашня й дика птиця), хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові.

У зв'язку із цим виникає проблема розмежування понять «тварини» і «тваринний світ». З першого погляду, між ними можна було б поставити знак рівності. Проте цього не дозволяє зробити аналіз чинного законодавства, за яким ці 2 категорії співвідносяться як ціле й частина, що дає підстави стверджувати, що назва Закону України «Про тваринний світ» не зовсім відповідає його змісту. Розглянувши ознаки об'єктів тваринного світу, що наводяться в ньому, можемо зробити висновок, що поняття «тваринний світ» і «дикі тварини» ототожнюються. Виходить, даний Закон стосується не всіх тварин, а лише їх частини – диких тварин. На це вказується й у ст. 3 зазначеного Закону.

Таким чином, на даний час основною ознакою, що дозволяє віднести тварин до об'єктів правової охорони, а значить до тваринного світу в юридичному значенні, відрізнити від біологічного розуміння того, що таке тварини і тваринний світ, є перебування їх у стані природної волі.

Вивчення поняття «тваринний світ» надало змогу зробити висновок, що змістовним його стрижнем є один з основних його об'єктів – дикі тварини. Водночас звертає на себе увагу

така категорія, що міститься в законодавстві України, як «живі ресурси». Так, у Законі України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [10; 2003. – № 10. – Ст. 430] риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси) інтерпретуються як сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До них належать: прісноводні, морські, анадромні й катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, (в тому числі молюски), ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, (в тому числі молюски), кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини. Із наведеного поняття зрозуміло, що не всіх живих організмів відносять до числа об'єктів тваринного світу, а лише тих, які мають необхідні біологічні показники, що дозволяють віднести їх до тварин і диких тварин. До того ж такі тварини становлять собою окремий матеріальний об'єкт, тобто вони індивідуалізовані.

Проаналізувавши один з названих законодавством об'єктів тваринного світу, зазначимо, що для забезпечення правової охорони останнього важливе значення в цілому має охорона й інших його об'єктів, до яких належать: частини диких тварин

(роги, шкіра тощо), продукти їх життєдіяльності (мед, віск та ін.). Особливості правової охорони цих об'єктів тваринного світу потребують окремого детального вивчення.

Отже, поняття «тваринний світ» можна визначити як сукупність живих організмів усіх видів диких та інших тварин, які

постійно або тимчасово населяють територію України й перебувають у стані природної волі, напіввільних умовах чи в неволі. На наше переконання, цю правову категорію належить закріпити на законодавчому рівні, що сприятиме ефективнішому забезпеченню правової охорони об'єктів тваринного світу.

Список літератури: 1. *Веденин Н.Н.* Животный мир: проблемы охраны и использования //Журн. рос. права. – М.: Норма, 2002. – № 12. – С. 40 – 47. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. Государственное управление охраной окружающей среды в союзной республике / Ю.С. Шемшученко, Н.Р. Малишева, Н.И. Ерофеев и др.– Киев: Наук.думка, 1990. – 280 с. 4. *Кобецька Н.Р.* Екологічне право України: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с. 5. Конституція України // Голос України. –1996. – № 138 – 27 лип. 6. *Крассов О.И.* Комментарий законодательства о животном мире //Законодательство и экономика. – М.: Юристь, 2002. – 257 с. 7. *Куражковский Ю.Н.* Очерки природопользования. – М.: Мысль, 1969. – 268 с. 8. *Нечипорук Л.Д.* Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06. – К., 2009. – 20 с. 9. О животном мире: Закон РФ от 24.04.1995 г. N 52-ФЗ // СЗ РФ, – 1995. – № 17. – Ст. 1462. 10. Офіційний вісник України. 11. *Петров В.В.* Правовая охрана природы в СССР: Учеб. – М.: Юрид. лит. 1984. – 384 с.

ЖИВОТНЫЙ МИР КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ

Лейба Л.В.

Раскрыто правовое содержание конструкции «животный мир как объект правовой охраны». Проанализировано соотношение понятий «животный мир», «животные», «дикие животные», «объекты животного мира». Осуществлен анализ и определены характерные признаки объектов животного мира.

Ключевые слова: животный мир; правовая охрана животного мира; объект животного мира; дикие животные; живые биоресурсы.

THE ANIMAL WORLD AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION

L.V. Leiba

A legal content of a construction “the animal world as an object of legal protection” has been depicted. The correlation of notions “animal world”, “animals”, “wild animals”, “objects of the animal world” has been analyzed. Characteristic features of the objects of the animal world have been defined and analyzed.

Key words: animal world; legal protection of the animal world; object of the animal world; wild animals; live bioresources.

Надійшла до редакції 30.06.2010 р.